

(de)konstrukcija (post) modernizma

branslav milenković

Postoji li nešto u zbilji čemu se ako ga već ne može obuhvatiti bar približava pojam postmodernog duhovnog habitusa? Ako fenomen postoji šta sačinjava njegov sadržaj? Da li je pojam isključivo estetske provenijencije? Ili možda filozofske? Ili spada u oznaku Zeigsteista pod kojim bi podrazumevali vodeće ideje jednog doba? Šta bi predstavljao pojam modernističkog habitusa koji je neophodno konstituisati radi komparacije i potom konstitucije pojma postmodernog habitusa? I da li je postojalo duhovno-estetsko stanje moderne? Da li bi modernistički habitus posmatrali kao filozofski, estetičko-umetnički, u duhu vremena postojeći ili možda čak opštedruštveni projekat? Kakav je potencijalni odnos moderna-postmoderna u bilo kojoj od četiri varijanti? Kako tretirati pojam tradicionalnog habitusa koji bi bio poželjan za razumevanje moderne ali i postmoderne? Da li je moguće konstituisati takav pojam? Ako može kako dovesti u vezu dvadeset vekova duhovnog habitusa tradicionalizma s tek jednim vekom modernog habitusa ili tek-u-začetku a možda i pomodnim pojmom postmodernizma? Da li je navedena skica umetničko-istorijskog razvoja suštinski relevantna za konkretnu umetničku kreaciju? Da li je uopšte rezultat estetičko-teorijske analize ikada doticao samoj-sebi-svrhu umetnosti? Da li diskurs voditi u ravni svih umetnosti ili jedne određene? I još mnogo čega drugog.

Pitanja se postavljaju radi odgovora kao što i muškarac i žena vapiju jedno za drugim i teže sjedinjenju ali za pronicljivijeg a po nekima perverznoj i dosadnog istraživača, pitanja ne prestaju s uspostavljenom vezom jer su važnija od odgovora tako da svoj diskurs počinju ali i završavaju upitnošću¹. Upitnost producira višestruke nivoe refleksije a što je više nivoa to su rezultati bliži ispitivanoj građi. S druge strane, u današnje vreme da bi se otvorili različiti nivoi nije dovoljna samo prirodna lucidnost već i dugotrajan naporan rad koji neminovno podrazumeva isključivanje drugih sfera interesovanja. Uz to, ma koliko rad bio iscrpan i efikasan rezultati uvek imaju ograničen domet a sama upitnost se reprodukuje i iznova dekonstruiše zaposednute odgovore (baš kao muškarac ili žena koji idu od partnera do partnera i samo rafiniraju čula a ne dohvataju tajnu ljubavi). Ovaj tekst se odriče normativističkih pretenzija nepobitnosti² i³ namerava da iz mnoštva izvuče jednu liniju, proizvoljno ili ne, koja će uz punu rezervu ponuditi mogućnost tumačenja.

Već u pred-pitanjima na početku ocrtna su tri nivoa analize na duhovno-istorijskom planu: tradicionalni, modernistički i postmodernistički habitus⁴, a na duhovno-prostornom planu: filozofski, estetički, opštedruštveni i hipotetički okvir Zeigsteista. Oba filaza će se sučeljavati i propitivati no obzirom da je teorijska matrica istorijsko polje najpre je neophodno odrediti četiri okvira drugog polja. Opštedruštveni karakter⁵ bi predstavljao prosečni duhovni horizont jedne sredine: nacije, države ili civilizacije. Filozofsko polje bi činilo sistematizovan korpus ideja. Estetski plan bi se sastojao od konkretnih umetničkih dela koja se dovode u vezu s estetičko-poetičkim pogledima na bitak umetnosti. Pojam Zeigsteista⁶ bi bio izvedeni pojam koji sintetizuje «vrhove» prethodnih područja u smislu zajedničkog osećanja za razumevanje različitih problema. Koncept duha vremena kao osećanja ukazuje na iracionalni sadržaj i činjenicu da jedino kroz osećanje/uosećavanje može biti shvaćen a na taj način u većoj meri nego i nače fluidna sfera propitivanja duhovnog izmiče strogim naučnim kriterijumima. Istovremeno, usled svog labavog nepozitivno-mističnog karaktera omogućava i svakoake interpretacije i lak plen za hajku grabežljivih lovaca kritičara.

Ovaj diskurs s punom samosvešću o ograničenom dometu ne pretenduje da obuhvati razvoj svih grana umetnosti ne zato što se radi o nepoznavanju tradicija različitih umetnosti⁷ jer je u freethinkersko-esejističkom poduhvatu dozvoljeno šetati i uzimati po želji već što je dovoljno odabrati jedno umetničko područje koje celovitije može odslikati hipotetičku liniju. Dilema nije bilo jer po autorovom mišljenju likovna umetnost a posebno slikarstvo pokazuje najveću dinamiku i razudenost u istorijatu i produkciji, ako ne upravo zbog raznovrsnosti i dinamizma iskazuje potpunije od ostalih i bitak umetnosti. Poslednja teza «lebdici» i najbrže bi se pobila tvrdnjom da se umetničko meri vanumetničkim parametrima. I još mnogim drugima kojima će se upitnost oštriti da proročeta i sve ostale maglovite i svojevoljne teze.

Uvek se iznova može postaviti pitanje da li je moguće utvrditi značajan korelativan odnos između filozofskih ideja i umetničkog dela i to kako na planu zajedničkog weltanschauunga tako i konkretnog ostvarenja. Na planu konkretne produkcije neosporno je da uticaj filozofije nadilazi kontrauitajac umetnosti na filozofiju zbog različitih sredstava i ciljeva kreiranja, odnosno «idejnost» predstavlja jednu dimenziju samog umetničkog dela a formalna svojstva izuzev gramatičke smislenosti per definitem nemaju nikakvu važnost za filozofiju u smislu individualno-osebne kreacije. No na planu zajedničkog weltanschauunga koji potpada u određenom smislu pod područje duha vremena odnosi se prepliću jer atmosfera transcendirna sfere ispoljavanja tako da se i uticaji svesredno crpu nezavisno od vokacije. Daleko je očitije dokazati

da između područja opšte društvenog karaktera na jednoj strani i filozofske i umetničke sfere na drugoj strani permanentnih veza nema a ukoliko se uspostave natkriljuju se svemoćnim pojmom Zeigsteista. Jer kako je moguće uskladiti nacionalističko-antisemitski ressentiment bilo koje evropske sredine recimo u 17. vek ili još uvek snažnu religioznu aktivnost masa s uobičajeno označenom racionalističkom perspektivom novovekovne metafizike? Upitnost dokazuje da su veze labave i upućuje na zaključak da se ovaj nivo analize može izbaciti tim pre što eminentne gris pojma Zeigsteist može uzeti ono što mu bude bilo potrebno. Problematični pojam Zeigsteista doista ne može izbeći sudbonosnu upitnost koje kao Parke stoji i iznad samog Zevsa: ako nestrpljivo zavirimo u modernistički habitus da li bi Zeigsteist podrazumevao dominantno marksističko mišljenje na nivou svesti ne samo masa ili autodestruktivno-nihilistički individualizam uskih intelektualnih grupa? Kao što će se docnije pokazati pojam Zeigsteista kao i vrhovnu božanstvo ne poništava upitnost ali može sjediniti polove suprotnosti.

Već je nagovešteno da je tekst šupljikav kao švajcarski sir usled pokušaja povlačenja samo jedne linije koja kao takva ne može ni ponuditi više od jednoznačnog rešenja. Premda će iznesene teze ostati u horizontu standardno-tipskih konstatacija i već rečene upitnosti kao svrhe poduhvata nije zgoreg enciklopedijsko-papagajski ponoviti lekcije, problematizovati delimično izvesne postulate a pogotovo nije ponuditi i neke nove mogućnosti skiciranja. Konačni odgovori uvek predestiniraju tok objašnjenja i njihove koherentnosti te upitnost služi manje-više apriornim rezultatima (manje u odnosu na upitnost ali više prema samoj građi). Na ovaj prigovor može se parirati stavom da je to bila sudbina svih dosadašnjih teorijsko-naučnih ali i uopšte smislenih iskaza. Nije neosnovano reći da u društvenim naukama upitnost jeste cilj samo u prvooj fazi istraživanja dok saznanja nisu iskristalisan i povezana da bi u kasnijoj fazi bila zaboravljena ili poput vladarevih podanika oprezno opominjala na diskrepanciju zaključaka i činjenica ili pak čutke služila. Kada smislenost želi da bude rigorozna i ultimativna onda naravno i autoritarno učutkava svoje dvorjanine. Ni ovaj tekst neće izbeći despotizam i svojevolju balansa zaborava, upitnosti i prinude kako to zahteva situacija, tj. linija objašnjenja da bi konačno kraljevski autoritet i manipulacija bili giljotinirani postmodernim habitusom multidimenzionalnosti.

Tradicionalna metafizika, i u njenom starovekovno-antičkom i novovekovnom izdanju, uobičajeno se određuje kao racionalistička. Ovakvo uopštavanje odmah postaje meta napada upitnosti: šta je sa marginalizovanim ezoteričnom praksom i mističkim teorijama? Misli li se pri tome na ontološki osnov prima supstantie? Ili na gnoseološko-heuristički postupak? Ili isključivo na praktično-etički plan? I još mnogo čega drugog... Da prekinemo na časak atake upitnosti i omogućimo joj da dođe do daha postavivši temu koja prethodi izrečenju, konvencionalnoj a koja glasi da je tradicionalni filozofski habitus suštinski antropocentričan⁸ i tako je (mehanički ili ne) odvojili od mitološkog pogleda na svet i onog srednjevekovne teologije koji subjekt nisu shvatili niti vrednovali kao entitet iznad strukture. Iz homocentrične prizme⁹ koju je renesansa kroz dela svojih najboljih predstavnika obnovila na grandiozan način logično proističe misao da apriorno uspostavljen i krunican subjekt (premda de facto nije nadmoćan) poseduje (samo)uverenost i moć da će pre ili kasnije ali sigurno Uskoro i individualno i društveno a tako i kosmičko savršenstvo biti ostvareno. Iako se predviđala činjenica apriornog zasnivanja pojma subjekta i njegove prevalencije a tako i disparitet zbiljskog i idealnog niti subjekt niti arbitrarni normativizam nisu dovedeni u pitanje. Odgovor za umski previd verovatno leži i u prirodnoj totalizacije¹⁰ samog Uma ali i u potrebi negiranja u prvom slučaju mitološke a u drugom teološke tradicije obezvređivanja i ograničavanja subjekta i njegovih potencija da samostalno, kritički i celovito promišlja zbilju oko sebe.

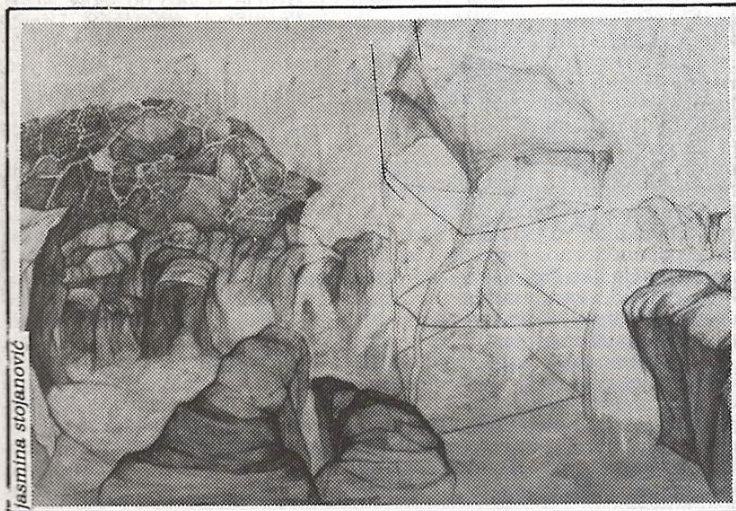
Čini se da je najbolji primer i izdanak homocentričnog weltanschauunga Njutnovska scijentistička konstrukcija sveta kao mašine.¹¹ Mehanizam zbilje (a kako bi drugačije) shvaćen je mehanicistički: u stanju je kretanja po nekim zakonitostima kojima se prilagođava i celina i svaki deo. Nije jasno da li su zakoni raznoliki ili identični ali jeste da mašina funkcioniše tu-pred-namapermanentno i da je potrebno samo (propisno) namučiti se radi razumevanja njenog načina i cilja delovanja. Razumevanje kao Umsko otkriće se podrazumeva jer priroda (Raz)Uma jeste da podrazumeva te će se konačno pronicanje u tajnu mašine (opet) Uskoro realizovati. Krhka i mršava devica uopštavanja tako prolazi pored čete grubijana upitnosti koji naravno nisu privučeni jednom ubogošću već devičanstvom. Kad su doznali za njenu retku vrednost navalili su da se koriste bez imalo poštovanja i jedva čekaju da je Uskoro deflorisanu pretvore u sluškinju. Pošto devotka zna za nečasne namere beži od njih i ide svojim putem.

Pošto smo se poigrali alegorijama¹² koje sem literarne a i one su sumnjive nemaju praktično-teorijskih vrednosti nastavljamo put po sigurnom terenu jedno-značenje. Ako se krene od hipoteze da je subjekt predominantan konzistentno je misliti i da se Tajna može pojmiti i doseći a pošto nije ostvarena pasivnim činom vere, tj. božanskom objavom i da je logično i evidentnije Ratio uzdići do vrhunstva vlastitih moći, pretvoriti ga od sluge u gospodara i potom osvojiti prostor neuhvatljive Tajne. Pri tome najvažnija područja refleksije postaju etička i sazajna koja realistični ili idealistični predznak drastično ne preinačavaju a sama ideja kretanja takode ne dotiče. Gnoseološki horizont tesno korespondira s preokupacijama u području logike te utvrđivanju nepromenljivih fundamentalnih Umskih zakona. Aristotelovi zakoni o identitetu, (ne)protivrečnosti i isključenja trećeg kao i Lajbnicov princip dovoljnog razloga iskazuju težnju ka evidenciji koju ni dijalektička modifikacija uvođenjem kretanja ne poništava. Intenciji evidencije pridodato je načelo uzročnosti koje zbilju svodi na niz mehaničkih uzroka i posledica čiju je igru moguće razumeti otkrićem samog razloga, povezivanjem s drugim i utvrđivanjem njihovog zajedničkog prvog pred-razloga.

Već smo ukazali da zbiljnost de facto ne ide u prilog predstavnicima tradicionalne metafizike no njima do nje same nije mnogo ni stalo a uostalom ako nekome nije po volji njihova argumentacija tu je svemoćno Uskoro. Na taj način nastaje teleološka crta u učenju koja je usled dualističke prirode homologna hrišćanskoj i monoteističkoj eshatologiji pri čemu etička esencija umesto božanske maske stavlja ljudsku ali i dalje masku. Sama ideja kretanja lagano se probijala no svedjedno i u varijanti njenog postojanja i nepostojanja mogla se lako ukalkulisati u večni dihotomski poredak. Teleologičnost za Um uvek ima ne samo univerzalni već i humani karakter te ne može biti drugačija do optimistička, nema razloga za brigu, tj. samu zbilju; potrebno je samo sedeti ali ne s nogama na stolu već uspravne kičme ičinom spoznajе doći do vrhunske Tajne. Upitnost jeste operativni princip ali kao proizvod Uma može biti uperen samo protiv teologije, prirode, tela i opšteg stanja svesti a ne i za samog gospodara, Um koji je po sebi samom iznad svake upitnosti.

Iz Aristotelove logičke teorije potiče još jedno konvencionalno određenje tradicionalne metafizike i samog habitusa kao dualističke. U tački suprotnosti sadržana je suština bitka i svake ontologije te presudno pitanje nije da li suprotnosti egzistiraju već na koji način kao i da li se u konačnom ishodu ukidaju ili prožimaju. Modusi ukidanja mogu biti i mehaničko-formalni i sintetičko-dinamički koji se razlikuju po ideji kretanja i na planu egzistiriranja i dokidanja kao i po delimičnoj elastičnosti odnosa koju uvodi drugi modus. Uostalom, teleologije ne bi bilo manje zbog kretanja a više da nije najavljena prevaga pozitivnog principa. Metodološki posmatrano dualnosti počivaju na komparaciji a iako možda zalaze u empiriju zbilje u konačnom obliku uvek jesu apstrakovani misaoni entiteti i kao sistem dedukcija kidaju platno komplikovane zbiljnosti.

Teško se može odgovoriti na pitanje o kakvoj je vrsti povezanosti reč između generalizovanih koncepata tradicionalne metafizike i tradicionalne umetnosti. Ako se pod pojmom tradicionalne umetnosti podrazumevaju dela figuravno-mimetičkog karaktera nije potrebna nikakva mudrost za zaključak da figurativnost nije strana ni umetničkim delima mitološke ni srednjeevropske-religiozne umetnosti. Jedino bi razvijena formalna svojstva dela govorila o višoj estetskoj vrednosti tradicionalne umetnosti no taj kriterijum ne mora biti pouzdan jer u svakoj vrsti ima i dobrih i loših dela. Nešto što je izvesnije jeste da religiozna i mitološka umetnost nije imala primarno estetsku funkciju i da je obično služila vanumetničkim potrebama. Potencijalna imanentna funkcija tradicionalne umetnosti opet sama po sebi ne pruža objašnjenje o bilo kakvoj vezi s metafizikom koja u ekstremnoj varijanti može zahtevati da umetnost bude okrenuta bilo stvarnosti bilo saznanju, dakle nečemu van nje same. Tako stizemo do mogućeg odgovora koji pored svoje praznoći jeste i vanumetničke prirode: tradicionalni weltanschauung čini uverenje subjekta kao stvaraoca, umetnika ili filozofa, da je iznad i vlastitog dela i sveta po sebi uopšte.

Spisak inovacijskih pomaka u umetničkom tvorenju tradicionalnog razdoblja može biti poželjan ali suštinski je nebitan jer zavisi ne samo od tradicije nego i veličine stvaraoca. Pitanje od većeg značaja u ovom kontekstu je koje su to imanentne karakteristike mimetičko-figurativnog postupka koje ga takvim i čine. Odgovor na pitanje moguć je tek s komparativnim razmatranjem modernističkog postupka pri čemu uvrežena opozicija klasično-romantično može biti shvaćena kao teorijski interludijum čiji su dometi ograničeni. Isti slučaj je i s klasičnom Velflinovom distinkcijom renesanse i baroka¹³ prema oba određenja s pravom ukazuju na prodor subjektivnosti u slikarstvo i umetnost te narastajuću svest stvaraoca da je oblikovanje unutrašnje stvarnosti u većoj meri bliže zbilji nego što je bio slučaj s predstavljanjem spoljašnje. U istom duhu su i Gombrihove opozicije znanje-videnje i predstavljanje-iskazivanje,¹⁴ odnosno razaranje svesti stvaraoca da je njegovo delo jedina istina i formiranje nove bliske impresionistima da je njihovo delo kao unutrašnji iskaz tek jedno od mnoštva mogućnosti. Nećemo se obzirati na upitnost koja se produbila iz sna; nisu li impresionizam, ekspresionizam kao i fovizam i kubizam punopravna područja moderne umetnosti a ne tek međufaze usled i dalje prisutnog samo oneobličnog figurativnog aspekta?

Začeci modernističkog postupka bili su prisutni i pre kraja prošlog i početka ovog veka za koje se moderna obično hronološki vezuje. Uzmimo kao primer najveće književne stvaraoce: Šekspirova »Bura« ali i »Hamlet« i »Magbet« i »Don Kihot« Servantesa sadrže modernističke

elemente koji omogućavaju i recimo ekspresionističko iščitavanje. Ili u slikarstvu Brojgela, Boša, Grinevalda i Direra a ako se svim navedenim primerima može i dalje prigovoriti na figurativnoj dimenziji to nije moguće učiniti i sa delima poznog Tarnera,¹⁵ čija evolucija par excellence predstavlja antipacijaciju apstrakcije. Izuzeci bi mogli ugroziti homogenost tradicionalnog habitusa no oni su ipak izuzeci a njihove eksperimentalne eskurzije mogu se pravdati nestašćima genija. Relevantniji je pitanje bi bilo pokušati objasniti zašto je naša hipotetička teza o zajedničkom homocentričnom pogledu na svet filozofa i umetnika rezultirala figurativnim postupkom u delima umetnika. Zašto recimo nije u čistoj geometrijskoj apstrakciji u kojoj racionalna preciznost i izvesnost dobijaju savršeno polje istraživanja? No u ovom istraživanju nije moguće poći od kraja i perspektive u kojoj se danas nalazimo već od početka a to je za evropsku tradiciju umetnosti prevashodno antičko-mitološko mišljenje. U antičkoj mitologiji ne samo da važi kauzalni zakon zivanja nego su i sama božanstva u antropomorfnom stanju i takođe dovedena pod zakone univerzalne uzročnosti. Čini nam se da tradicionalno slikarstvo a prevashodno novovekovno kroz golifikaciju antičkih uzora i uopšte čoveka nije moglo a niti pokušavalo da izmakne duhovnoj podlozi tako da se figurativnost podrazumevala a s njom ruku pod ruku i kauzalnost u (re)produciranju zivanja, likova, njihovih stanja i odnosa. Naravno, najveći umetnici nisu hipertrofirali vrednost idejnog sloja značenja u psihološko-izražajnom i prostorno—narativnom smislu već su shvatali presudni značaj koloritno—svetlosnog rasporedivanja, odnosno kompozicijsko—strukturnog jedinstva svih komponenata dela.

Društveno-klasne momente uticaja na konkretno delo a možda i šire na sam habitus nismo razmatrali jer tradicionalno razdoblje ne pokazuje sve do pred svoj kraj veliki dinamizam i sem toga, ono što je važno, nisu dobili status ni relevancija a kamoli presudnosti. Ipak, činjenica je da s pojavom buržoaske klase, stabilizacijom političkih prilika i ekonomskim rastom izbor tema prati društvene tokove a realizam i naturalizam zamenjuju često frivolne i isprazne »visoke« teme viših društvenih slojeva. Drugo, romantičarski naglasak na umetnika, njegove stvaralačke moći i genije, njegovu ličnost i unutrašnji svet doprinose afirmaciji i institucionalizaciji pojma umetnik. Do preokreta u statusu stvaraoca jer iako je renesansa priznavala određene tvorce nije imala izgrađen koncept umetnosti može se reći dolazi pored već pobrojanih uslova (kao posledica njihova) i usled poboljšanja životnih prilika šireg sloja više klase, odnosno uvođenja nove više klase čiji je kvantitet kao posledicu imao i multiplicitet samih stvaralaca. Čak i potencijalni nesumnjivi karakter teze ne pokazuje bilo kakve relevantnije konsekvence po sama umetnička dela premda neće biti glatko odbačena u kasnijoj analizi modernističkog habitusa.

Kako dati obuhvatno tumačenje filozofske osnove modernističkog habitusa? Ako se može iznaći zajednički supstrat u kritici apstraktnog pojma Uma¹⁶ proliferacija različitih smerova i ishoda onemogućava dalja uopštavanja. Ipak, podimo od pobrojavanja: mnogobrojne struje filozofije života (Niče, Šopenhauer, Bergson na jednoj strani, Frojd i Jung blizu njih, Kjerkegor na drugoj), zatim Huserlova nova metodologija, filozofija jezika kao novo područje istraživanja i filozofija emancipatorske prakse Marksa. XIX vek je postao konačno razdoblje razbijanja iluzija spekulativnog racionalizma i doneo saznanja da je potrebno ponuditi nešto novo i bliže samoj zbilji. Kako je život multipleksna činjenica tako su otvoreni i različiti smerovi ka njemu: jedni su krenuli od društva, drugi od psihologije, treći od jezika a četvrti od teorije saznanja. Novi tokovi su rušili stare metafizičke okove ali uglavnom zaboravljajući da umesto jednog sistema tvore drugi koji je takođe zatvarao nebo nad sobom a grogirani antropocentrizam niko nije dosledno i dotukao. Ipak logički temelji konstrukcije su zbrisani i stvoreni su novi tipovi logike: trovalentne i relacione.

Objedinjujuća nit negacije tradicionalne metafizike kao »povratka stvarima samim« ne bi mogla u svim označenim područjima dobiti iracionalistički predznak kao ni antiracionalni (koji se protivio despotiji Rataia ali ne završava u metafizici iracionalnog i može biti kritičan i prema njegovoj mogućoj despotiji) a pogotovo aracionalan (pri čemu se misli da svaki filozofski napor jeste zasnovan na dokazivanju, zaključivanju i povezivanju te je u tom smislu uvek racionalan). Ovo jezičko cepidlačenje ipak doprinosi preglednijoj klasifikaciji: filozofija prakse nije čak ni antiracionalna, a antiracionalni karakter filozofije jezika i egzistencijalizma ne podrazumeva i metafiziku iracionalnog. I unutar same uslovno nazvane metafizike iracionalnog možemo razlikovati Ničea i Bergsona koji iracionalnost stimulišu i Šopenhauera, Frojda i Junga koji iracionalnu psihičku osnovu nastoje dokinuti ili održati u ravnoteži. Mogućem određenju zajedničke crte kao anti—metafizičke i anti—esencijalističke opiru se ljuti neprijatelji racionalne metafizike (Niče) koji umesto jedne stvaraju drugu.¹⁷ Možda bi se moglo govoriti o pokušaju modernističkog pokreta (ako se apstrakciju neke opomene) za dokidanjem filozofije ne u aracionalnom smislu već o njenom rastakanju u društvenom delovanju (Marks), u individualnom mikro—kosmosu (Kjerkegor, filozof nesvesnog pa i Huserl i Niče) i jeziku, odnosno govoru kao zasebnoj sferi promišljanja. Međutim, kao što je rečeno filozofija ne može biti aracionalna a i ako se možda opravdano supstituiše drugim područjima i interesovanja to nije znak da je samo mišljenje kao bitak filozofije dokinuto. Analogija s modernističkom hipotezom o smrti umetnosti ne može biti primenjena na područje filozofije.

Višedimenzionalni projekat dokidanja apstraktnog Uma otvorio je nove puteve refleksije ali nije stigao do tačke negiranja i dokidanja one instance iznad Uma iz koje je sam i potekao a to je Njegovo Veličanstvo subjekt. Kriticism i njegov radikalizam zastaju na pola puta: apstraktni Um je svrgnut jer je postalo jasno ne samo da svojim aparatom ne može doseći Tajnu već i da su njegove konstrukcije zia samu zbilju destrukcije ali sam subjekt nije dozvolio i da bude obezglavljen te je pokušao iznaći nova sredstva i nove horizonte. Iako nije uputno služiti se opojnim zašećerenim dihotomijama čini se da bi zajednički slogan modernističkog habitusa mogao biti kršten kao jedinstvo subjekta i objekta

